

KULOLCHILIK SAN'ATIDAGI MINTAQAVIY MAKTABLAR VA ULARNING FARQLARI

Ibodullayeva Zarifa Tojikulovna,
Guliston davlat universiteti talabasi
e-mail: zarifaibodullayeva@gmail.com

Annotatsiya: *kulolchilik san'atining rivojlanishi va kulolchilik kasbining kelib chiqish tarixi to'g'risidagi ma'lumotlar keng va atroflicha yoritilgan. Qadimgi davrlardan hozirgacha davom etib kelayotgan kulolchilik maktablari, ularning uslublari va o'ziga xos xususiyatlari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zilar: *badiiy kulolchilik, bezak san'ati, dekorativ, bo'yoqlar koloriti, ornament.*

Insoniyat kulolchilik bilan neolit davridan boshlab shug'ullana boshlagan. Dastlabki bosqichlarda maxsus loydan yasalgan buyumlar qo'lda tayyorlanib, quyoshda quritilgan hamda ochiq olovda pishirilgan. Kulolchilikda foydalaniladigan tuproqning deyarli barcha geografik hududlarda mavjudligi ushbu hunarning dunyo xalqlari orasida keng tarqalishiga zamin yaratgan. Dastlab kulolchilik bilan asosan ayollar shug'ullangan bo'lsa, kulol charxining paydo bo'lishi bilan bu sohaga erkaklar ham jalb etila boshlagan. Tayyorlangan buyumlar pishirish uchun maxsus o'choq va xumdonlarda qizdirilgan.

Kulolchilikning sodda usullari hozirgi kunda ham Osiyoning tog'li hududlarida yashovchi xalqlar orasida saqlanib qolgan. Neolit davriga oid arxeologik yodgorliklardan topilgan idish qoldiqlari ularning tagi uchli shaklda bo'lganligini ko'rsatadi – bu idishlar yerga suqib qo'yib foydalanilganini bildiradi. Eneolit davrida esa Sharq mamlakatlari va Qadimgi Yunonistonda nafis sopol idishlar tayyorlash va ularni me'moriy maqsadlarda qo'llash ancha rivoj topgan. Sirlash usullarining kashf etilishi kulolchilik buyumlarining nafaqat amaliy, balki badiiy qiymatini ham oshirishga xizmat qilgan.

Afrosiyob hamda O'rta Osiyoning boshqa hududlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijalari IX-XII asrlarda kulolchilik san'ati bu mintaqalarda ancha rivojlanganligini ko'rsatadi. Biroq XIII asrda yuz bergan mo'g'ullar istilosi natijasida ushbu sohaning taraqqiyoti sekinlashdi. Shunga qaramay, XIV-XVI asrlarda kulolchilik yana jonlanib, yangi bosqichda rivoj topa boshladi. O'rta Osiyoning siyosiy jihatdan parchalanganligi o'zaro aloqalarning susayishiga olib keldi, biroq bu holat hunarmandchilik, xususan kulolchilikning rivojlanishiga to'liq to'sqinlik qilmadi. Aksincha, mintaqaning turli hududlarida kulolchilikning o'ziga xos uslublari shakllandi.

Xalq ustalari nafaqat kundalik ehtiyoj uchun zarur bo'lgan idishlarni tayyorlagan, balki ularni yuksak badiiy did bilan bezashga alohida e'tibor berganlar. Keyinchalik Rossiyadan keltirilgan chinni mahsulotlar O'rta Osiyo kulollarining bozoridagi faollikka ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shunga qaramay, arzon sopol idishlarga bo'lgan yuqori talab, ayniqsa, me'morlikda kulolchilik mahsulotlarining keng qo'llanilishi bu sohaning uzluksiz rivojlanishini ta'minlab berdi

Badiiy kulolchilik atamasi XIX asr oxirida paydo bo'lgan bo'lib, odatda aynan shu davrdan boshlab yaratilgan sopol buyumlarga nisbatan qo'llaniladi. Bu turdagi keramika odatda zavod sharoitida ishlab chiqarilgan bo'lsa-da, dizayner yoki badiiy rahbarning bevosita yoki yaqin nazorati ostida, malakali ishchilar ishtirokida nisbatan oz miqdorda tayyorlanadi. "Studiya keramika"si esa, odatda barcha ishlab chiqarish bosqichlarini yoki ularning ko'p qismini to'g'ridan-to'g'ri rassom-kulolning o'zi bajargan holda, yanada kichik hajmda tayyorlanadi. Badiiy kulolchilik buyumlarini ishlab chiqarishda yetakchi davlatlar qatorida Angliya va Fransiya alohida o'rin egallaydi, tez orada ularga AQSh ham qo'shiladi. Amerikaning badiiy sopol buyumlari Yevropa namunalariga o'xshash bo'lishiga qaramay, ayrim o'ziga xos farqlarga ham ega. Mazkur atama G'arb dunyosidan tashqarida keng qo'llanilmaydi; aksincha, bunday holatlarda "xalq ijodi sopol buyumlari" atamasi ishlatiladi, bu ayniqsa ayrim qishloq hududlariga xos. Kulolchilikning eng murakkab va nodir yo'nalishlaridan biri – bu chinni buyumlar tayyorlash san'ati hisoblanadi. Odatda badiiy bezak bilan boyitilgan sopol buyumlar ustiga rangsiz sir surtilgan holda ishlov beriladi, va bu

jarayon chinnigarlik deb ataladi. Mazkur soha ayniqsa Sharqiy Osiyo mintaqasida yuksak darajada rivoj topgan

Kulolchilik – xalq amaliy san’atining eng qadimiy va qiziqarli turlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda ushbu san’at yo‘nalishi o‘ziga xos maktablar – Rishton, Buxoro, Toshkent, Xorazm, Samarqand va Qashqadaryo kabi hududlarda rivojlangan.

Kulolchilik bilan deyarli barcha xalqlar shug‘ullangan bo‘lib, ular bu sohada o‘z milliy urf-odatlarini, ehtiyojlari va estetik qarashlariga mos holda turli shakl va uslublarni yaratganlar. O‘zbek kulolchilik san’ati esa uzoq tarix, boy an’analar, shakl va mazmun birligi, ijodiy jarayon va betakror uslubiy xususiyatlarga ega. Sopol buyumlar oddiy ko‘rinsa-da, ularning shakliy aniqligi, mutanosibliigi, naqshlarning badiiy joylashuvi, mazmuni va ifoda uslubi o‘zbek kulollarini xalqaro miqyosda tanitib kelmoqda.

Kulolchilik – bu loydan piyola, kosa, tovoq, ko‘za, lagan, hurmacha, tog‘ora, hum, tandir, o‘yinchoqlar, qurilish materiallari kabi buyumlar tayyorlash bilan bog‘liq hunar bo‘lib, juda uzoq tarixga ega. Insoniyat neolit davrining boshlaridayoq maxsus tuproqni yuqori haroratda qizdirib, uni toshsimon holatga keltirish orqali turli idishlar yasashni o‘rgangan. Dastlab ular loydan yasalgan idish-tovoqlarni oddiy olovda, gulxanda pishirganlar.

Tuproq deyarli barcha mintaqalarda mavjud bo‘lgani sababli kulolchilik butun dunyoga keng tarqalgan. Ilk bosqichlarda bu hunar bilan asosan ayollar shug‘ullangan, biroq miloddan avvalgi III ming yillik boshlarida kulolchilik charxining ixtiro qilinishi bilan bu ishga erkaklar ham faol kirishgan. Vaqt o‘tishi bilan esa idish-tovoqlarni maxsus o‘choqlar va humdonlarda pishirish texnologiyasi rivojlangan.

O‘zbek xonliklari davrida kulolchilik san’ati uchta asosiy hududiy maktabga ajralgan: shimoli-sharqiy (Farg‘ona vodiysi), Buxoro-Samarqand va shimoli-g‘arbiy (Xorazm) maktablari. Har bir maktabning o‘ziga xos badiiy-estetik xususiyatlari va mahalliy an‘analarga asoslangan uslublari mavjud edi. Farg‘ona vodiysi va Xorazm kulolchiligida ko‘k-moviy ranglar ustuvor bo‘lib, asosan ishqorli sir ishlatilgan. Buxoro va Samarqand markazlari esa qo‘ro‘shin siri bilan qoplangan, sariq-jigar rangdagi keramika mahsulotlari bilan ajralib turardi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro yaqinidagi O‘ba qishlog‘i va Qashqadaryo viloyatining Kasbi hududida loydan hushtak o‘yinchoqlar yasash an‘anasi rivojlangan. Ayniqsa, Rishton kulolchilik markazi markaziy o‘rin tutgan bo‘lib, uning mahsulotlari o‘zining nafisligi va murakkab popuksimon naqshlari bilan mashhur bo‘lgan. Rishton kulolchiligining asosiy bezak mavzulari qatoriga chorbarg, anorgul, bodomgul, barg va islimiy (o‘simliksimon) naqshlar kiradi. Bu naqshlar ko‘pincha choydoshlar, ko‘zalar, musiqa asboblari, hatto qurol-yarog‘ va boshqa kundalik buyumlarda aks ettirilgan.

XIX asr oxiriga kelib, Xitoy chinnisining qimmatlashuvi tufayli unga o‘xshash idishlarga talab ortdi. Natijada mahalliy ustalar chinni buyumlariga xos belgilarni o‘z mahsulotlarida qo‘llay boshladilar. Chinni ishlab chiqarish texnologiyasi Rishton kulollari tomonidan o‘zlashtirildi. Bu jarayon usta Jalil va usta Qori Abdujalil faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, ular Mashhad va Qoshg‘ar kabi shaharlarga borib, kerakli sir va tayyorlash texnologiyalarini o‘rganganliklari aytiladi. Tadqiqotchi A.A.Grebenkin bu uslubni Sharqiy Turkiston maktabi an‘analari bilan bog‘lagan.

Farg‘ona maktabining yana bir markazi G‘urumsaroy bo‘lib, bu yerda taniqli ustalar T.Shermatov, X.Sotimov, M.Rahimov va boshqalar faoliyat yuritgan. Bu maktab naqshlarning qadimiyligi va mavzularining serqirraligi bilan ajralib turgan. Asosiy motivlar – ko‘za, chorbarg, xochsimon naqshlar va yulduzsimon shakllardir. G‘ijduvon maktabida stilizatsiyalangan o‘simliksimon naqshlar, Shahrisabz maktabida esa yirik, boy palitrali abstrakt bezaklar ustunlik qiladi. Xorazm maktabining o‘ziga xos jihati esa me‘moriy naqshlardan ilhomlanilgan badiya (chetlari tik ko‘tarilgan laganlar) yasash an‘anasidir.

XX asrning 20-yillaridan boshlab O‘zbekiston kulollik san‘atini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Toshkent va Samarqandda kulolchilik ustaxonalari, o‘quv-ishlab chiqarish korxonalari tashkil etildi. 1932-yilda Toshkentda badiiy korxona ish boshladi. Kulollar uchun qisqa muddatli kurslar ochilib, ularning malakasi oshirildi. Bu jarayonda taniqli ustalar T.Miraliyev (Toshkent), R.Egamberdiyev, A.Hazratqulov (Shahrisabz), Muhammad Siddiq, Usmon Umarov (G‘ijduvon) faol ishtirok etgan.

O'zbekiston xalq rassomi Muhiddin Rahimovning kulollarni tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishdagi xizmati beqiyosdir. Mustaqillik yillarida kulolchilik san'atiga bo'lgan e'tibor yanada oshdi. O'zbekiston Badiiy akademiyasi tashkil topgach, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida kulolchilik kurslari yo'lga qo'yildi. S.Bulatov, A.Turdunov, M.Raximov va B.Oripovlar tomonidan amaliy san'at, xususan kulolchilikka oid dastlabki qo'llanmalar yaratildi.

Bugungi kunda O'zbekistondagi eng yirik kulolchilik markazlari – Rishton, G'ijduvon, Shahrisabz, Xiva, Xonqa, Samarqand va Toshkentda ushbu hunar faol rivojlanmoqda. Rishton buyumlari murakkab va nozik naqshlari, ayniqsa och ko'k (kobalt) va firoza ranglarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. G'ijduvon idishlari esa qatlamli bo'yoqlanishi va yorqin koloritli naqshlari bilan ajralib turadi. Shahrisabz ustalari asarlarini yirik ornamentli, qizil-jigarrang fonda ishlangan yashil, sariq va ko'k ranglar bilan bezaydilar. Samarqand mahsulotlari sakkiz qirrali yulduzsimon, doirasimon va o'simliksimon bezaklari bilan tanilgan. Toshkent sopol buyumlarining bir turi suyuqlik oqimiga o'xshash ranglarda ishlangan bo'lsa, zamonaviy namunalar gravirovkali, polixrom o'simliksimon naqshlar bilan bezatiladi.

Farg'ona kulollari sopol idishlarga oq, ko'k, qizil, yashil va sariq kabi yorqin ranglarda sir beradilar. O'zbek kulolchilik san'ati qadimiylik, badiiylik va texnologik yutuqlarning uyg'unligi orqali bugungi kunda ham xalq amaliy san'atining eng yuksak namunalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

R.Hasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. T.: Fan. 2004 y.

S.Bulatov. Rangshunoslik. T.: TDPU, 2007 y.

R.Hasanov. Tasviriy san'at asoslari. T.: 2008 y.

R.Xudoyberganov. Rangshunoslik asoslari. T.: O'.O'ulom, 2006 y.

Nabi, Jumaboyev. "SHARQ MUTAFAKKIRLARI ILMIY MEROSIDAN TA'LIM-TARBIYADA FOYDALANISHNING ZARURIYATI." Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal 2.1 (2024): 275-277.

Tojikulovna, Ibodullayeva Zarifa, and Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. "AMALIY SAN'ATNING TARBIYAVIY AHAMIYATI." MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS 1.6 (2025): 135-137.

Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "Sharq mutafakkirlarining estetik qarashlaridan pedagogik tadqiqotlarda tarbiyaviy foydalanish muammosining talqini". Favqulodda: Ta'limdagi kashfiyotlar va umrbod ta'lim jurnali (EJEDL) 3.1 (2024): 9-9.

Kazakbayevich K. E., Baxromjon o'g'li AB FARG 'ONA VODIYSI KULOLCHILIGI AN'ANALARI //YANGILIK TADQIQOTLARNING NAZARIYASI VA ANALITIK ASPEKTLARI. – 2025. – V. 3. – No 35. – B. 94-101.

Xoljigitovich, M. I. (2025). INTERYERDA KOSHINLI BEZAK TURLARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI. MASTERS, 3(3), 41-46.